

Karl R. Popper

UTÓPIA ÉS ERŐSZAK

Sok ember van, aki gyűlöli az erőszakot és meg van győződve arról, hogy az egyik fő és ugyanakkor legreménytelibb feladata az, hogy tegyen az erőszak csökkentéséért, és – ha lehetséges – teljes felszámolásáért az emberi életben. Bevallom, az erőszak e reménykedő ellenségei közé tartozom. Nemcsak gyűlölöm az erőszakot, de szilárdan vallom, hogy az ellene irányuló harc egyáltalán nem reménytelen. Elismerem, nehéz a feladat. Elismerem, túl gyakran az történt a történelemben, hogy erőszak követte azt, ami eleinte az erőszak elleni hatalmas sikernek tűnt. Nem feledkezem el arról a tényről, hogy az erőszaknak a két német háború által megkezdett új korszaka nem feltétlenül ért még el a végéhez. A náciizmus és a fasizmus teljes vereséget szenvedtek. És mégis el kell ismernem, hogy a náciizmus és fasizmus veresége nem jelenti a barbarizmus és brutalitás vereségét. Ellenkezőleg – nincs semmi haszna annak, ha becsukjuk a szemünket ama tény előtt, hogy e gyűlöletes eszmék valamiféle győzelmet arattak a vereségükben is. El kell ismernem, hogy Hitler sikeresen ásta alá nyugati világunk erkölcsi mércéit. El kell ismernem, a mai világban több erőszak és brutális kényszer van, mint amit akár az első német háború utáni évtizedben is toleráltak volna. És ma szembe kell néznünk azzal a lehetőséggel, hogy a második német háborút követő első évtizedben a civilizációnkat talán teljesen elpusztítják azok az új fegyverek, amelyekre a hitlerizmus miatt vágytunk; semmi kétség ugyanis, a hitlerizmus azzal érte el a legnagyobb győzelmét, hogy használtatja velünk a veresége után azokat a fegyvereket, amelyeket a náciizmus fenyegetésének kényszerére fejlesztettünk ki. De mindezek ellenére, ma nem kevésbé bizakodom abban, mint bármikor korábban, hogy az erőszakot le lehet győzni. Ez az egyetlen reményünk; és a nyugati valamint a keleti civilizációk történetében hosszan végignyúló tendenciák bizonyítják, hogy a remény nem hiábavaló – hogy az erőszak csökkenthető és az értelem ellenőrzése alá vonható.

Talán ez az oka annak, hogy sokakkal együtt miért hiszek az értelemben; és amiért racionalistának kell neveznem magamat. Racionalista vagyok, mivel az ésszerű beállítottságban látom az erőszak egyetlen alternatíváját.

Amikor két ember nem ért egyet, akkor ezt vagy azért teszik, mert a véleményeik különböznek, vagy mert az érdekeik eltérnek, vagy mindkettő. A társadalmi életben sokféle egyet-nem-értés van, amelyeket így vagy úgy el kell dönteni. A kérdést nem lehet a végtelenségig megválaszolatlanul hagyni. Az ilyen megválaszolatlan állapot meglehetősen elviselhetetlen; szükséges döntésre jutni.

Hogyan lehet egy döntést meghozni? Alapjában véve két lehetséges úton: érveléssel vagy erőszakkal. Vagy, ha az érdekek összeütközéséről van szó, akkor e két el-

járás az ésszerű kompromisszum vagy – alternatívájaként – a szembenálló érdek felszámolására irányuló törekvés.

A racionalista, ahogyan a szót használom, olyan ember, aki igyekszik inkább érveléssel meghozni a döntést, és bizonyos esetekben talán kompromisszummal, semmint erőszak segítségével. Olyan ember, aki inkább sikertelen egy másik ember érvekkel történő meggyőzésében, mint sikeres az erőszakos, fenyegetéssel, megfélemlítéssel, sőt akár csalo propagandával történő megsemmisítésében.

Jobban meg fogjuk érteni, mit értek az ésszerű beállítottság alatt, ha fontolóra vesszük azt a különbséget, amely egy ember érvekkel történő meggyőzésére tett kísérlet és a propaganda révén történő átformálására tett kísérlet között van.

A különbség nem annyira az érv tényszerű használatában van. A propaganda is gyakran használ érveket. A különbség nem is abban a meggyőződésünkben rejlik, mely szerint a mi érveink konkluzívak, és bármely értelmes ember meggyőzőnek kell elismerje meggyőző érveinket. A különbség inkább az adni–kapni beállítottságunkban rejlik, az arra irányuló készségünkben, hogy nemcsak meggyőzzük a másikat, de esetleg ő is meggyőz minket. Más szavakkal: amit ésszerű beállítottságnak nevezek, a következő sorokkal jellemezhető:

„Azt hiszem igazam van, de talán tévedek és talán neked van igazad, mindenestre vitassuk meg, mivel így valószínűleg közelebb kerülünk az igaz megértéshez, mintha mindannyiunk csupán ahhoz ragaszkodna, hogy neki van igaz.”

Fel fogjuk ismerni, hogy amit ésszerű vagy racionalista beállítottságnak nevezek, az olyan beállítottság, amely feltételez bizonyos mértékű intellektuális alázatot. Ezzel a beállítottsággal talán csak azok bírnak, akik tisztában vannak azzal a ténnyel, hogy néha tévednek, és akik nem felejtik el rendre a hibáikat. Ez a beállítottság annak felismeréséből született, hogy nem vagyunk mindentudók, és tudásunk zömét másoknak köszönhetjük. E beállítottság megpróbálja, amennyire ez lehetséges, átvinni a vélemények világára általában minden jogi eljárás két bölcs szabályát: először is azt, hogy mindig meg kell hallgatni mindkét felet és nem csupán az egyiket, s másodszer azt, hogy senki sem lehet jó bíró, ha érdekelt fél az ügyben.

Azt vallom, csak annyira tudjuk elkerülni az erőszakot, amennyire ez az ésszerű beállítottság megvalósul a kapcsolatainkban a társadalmi életben. És azt vallom, minden egyéb beállítottság erőszakot okoz, még az a törekvés is, hogy a többieket finoman véleményváltoztatásra bírjuk és olyan érvekkel s példákkal győzzük meg, amelyekkel nagyra vagyunk és amelyekben teljesen biztosak vagyunk. Mindannyian emlékszünk, mennyi vallásos háborút vívtak a szeretet és szelídség vallásáért; mennyi testet égettek el élve azzal az igazán tiszta és nemes szándékkal, hogy megmentse a lelket a pokol tüzétől. Csak ha feladjuk az autoriter beállítottságunkat a vélemények területén, csak ha kialakítjuk az adni–kapni beállítottságát, a készséget arra, hogy mindenkitől tanuljunk, csak akkor remélhetjük, hogy ellenőrizni tudjuk a jámborságból és kötelességből eredő erőszakos cselekedeteket.

Sok nehézség állja útját az ésszerű beállítottság gyors terjedésének. Az egyik fő nehézség az, hogy mindig kettőre van szükség ahhoz, hogy egy vitát ésszerűvé tegyenek. Mindkét félnek késznek kell lennie arra, hogy tanuljon a másiktól. Senki sem képes racionálisan vitatkozni valakivel, aki inkább lelő, mintsem meggyőzzék. Más szavakkal, az ésszerű beállítottságnak vannak határai. Ugyanaz, mint a toleráns beállítottságé. Nem szabad tolerálni azt, aki intoleráns; ha mégis tolerálják, akkor nemcsak maguknak ártanak, de a toleráns beállítottságnak is. (Minderre bizonyos módon utaltam már a korábbi megjegyzésemben – abban, hogy az ésszerű beállítottságnak az adás–vevés beállítottságának kell lennie.)

E megfontolások fontos következménye, hogy nem szabad megengednünk, hogy a támadás és védekezés közti különbség elmosódjon. Ragaszkodnunk kell ehhez a megkülönböztetéshez, és támogatnunk kell s kifejlesztelnünk olyan társadalmi intézményeket (nemzetieket és nemzetköziet), amelyek különbséget tesznek az agresszió és az agresszióval szembeni ellenállás között.

Azt hiszem eleget mondtam, hogy világossá tegyem, amit ki akarok fejezni, ha racionalistának nevezem magamat. A racionalizmusom nem dogmatikus. Teljes mértékben elismerem, hogy nem tudom racionálisan bizonyítani a racionalizmusomat. Őszintén bevallom, hogy azért választottam a racionalizmust, mert gyűlölöm az erőszakot, és nem áltatom magam azzal a nézettel, hogy ennek a gyűlöletnek van bármilyen racionális alapja. Vagy másképpen megfogalmazva, a racionalizmusom nem áll meg önmagában, hanem azon nyugszik, amit talán az ésszerű beállítottságba vetett irracionális hitnek nevezhetek. Nem látom, hogy ezen túl tudnánk lépni. Talán azt is mondhatja valaki, hogy irracionális hitem az emberi észbe vetett hit; vagy egyszerűen azt, hogy az emberben hiszek.

Ha azt mondom, hiszek az emberben, úgy értem, az emberben mint olyanban; és sohasem gondolok annak tagadására, hogy az ember nem teljes mértékben racionális. Azt a kérdést, hogy vajon az ember racionálisabb, mint amilyen emocionális, vagy fordítva, úgy vélem, nem szabad feltenni: nincs semmilyen eszköz az ilyen dolgok megbecslésére vagy összehasonlítására. Elismerem, hajlamos vagyok tiltakozni az ember és az emberi társadalom irracionálisának bizonyos (főképpen a pszichoanalízis vulgarizálásából eredő) eltúlzása ellen. De nemcsak az érzelmeknek az emberi életben játszott erejének vagyok a tudatában, hanem az értékének is. Sohasem állítanám, hogy az ésszerű beállítottság megszerzésének kellene életünk egyetlen uralkodó céljának lennie. Mindaz, amit állítani szeretnék, az, hogy ez a beállítottság olyanná válhat, amely sohasem hiányozhat teljesen – még az olyan viszonyokban sem, amelyeket olyan szenvedélyek urálnak, mint a szeretet.¹

¹ Az egzisztencialista Jaspers javasolta beállítottság – aki azt írja: „Ezért van, hogy a szeretet kegyetlen, kíméletlen; és az igaz szerető csak akkor hisz benn, ha ilyen” – inkább feltárja a tudatom számára a gyengeséget, s kevésbé az erőt akarja megmutatni – ez nem pusztán barbarizmus, hanem hisztérikus próbálkozás a barbár eljátszására. (Karl. R. POPPER: *A nyitott társadalom és ellenségei*, ford. Szári Péter, Balassi, Budapest, 2001, 630.)

Feltételezem, az ész és erőszak problémájával kapcsolatos alapvető beállítottságot mostanra már megértették. Remélem, ezt a beállítottságot osztom némely olvasómmal és másokkal. Ezen az alapon javaslom az utópikus gondolkodás problémájának megvitatását.

Úgy tetszik számomra, az utópikus gondolkodást leírhatjuk a racionalizmus egyik formája eredményeként, és megpróbálom bemutatni, hogy a racionalizmus e formája igen jelentős mértékben eltér attól a formától, amelyet sok mással együtt magam is vallok. Más szavakkal, meg próbálom bemutatni, hogy legalább két különböző formájú racionalizmus létezik, amelyek egyike nézetem szerint helyes, a másik pedig helytelen; és megpróbálom majd kimutatni, hogy a rossz fajtájú racionalizmus vezet az utópikus gondolkodáshoz.

Amennyire látom, az utópikus gondolkodás leírható egy olyan fajtájú okoskodás eredményének, amit sokan elfogadnak olyanok, akik nagyon meglepődve hallanák, hogy a nyilvánvalóan magától értetődő és teljességgel lehengerlő okoskodási módjuk utópikus eredményekhez vezet. Ez a sajátos okoskodást a következőképpen lehet bemutatni.

Egy cselekvés, állíthatják, akkor racionális, ha a rendelkezésre álló eszközöket a legjobban használja fel egy bizonyos cél elérésére. A célt beismerten nem lehet racionálisan meghatározni. Akárhogy is van ez, csak bizonyos adott céllal összefüggésben ítéltethünk meg egy cselekvést racionálisan, és jelenthetjük ki racionálisnak vagy adekvátnak a cselekvést. Vagy más szavakkal: csak ha tudatában vagyunk egy célnak, és csak e cél vonatkozásában mondhatjuk, hogy racionálisan cselekszünk.

Most alkalmazzuk ezt az érvelést a politika területére. Minden politika cselekvésekből áll; és ezek a cselekvések csak akkor racionálisak, ha bizonyos célokra irányulnak. Egy ember politikai cselekvéseinek célja lehet hatalmának vagy gazdagságának növelése. Avagy lehet esetleg az állam törvényeinek megjavítása, az állam szerkezetének megváltoztatása.

Ez utóbbi esetben a politikai cselekvés csak akkor lesz racionális, ha először meghatározzuk a politikai változás célját, amelyek létrehozására irányul. E cselekvés csak bizonyos, az állam kívánatos voltára vonatkozó eszményekkel kapcsolatosan lesz racionális.

Ezért úgy tetszik, minden racionális politikai cselekvést megelőzően először meg kell próbálnunk olyannyira tisztába jönni a végső politikai célkitűzéseinkkel, amennyire ez csak lehetséges, például az állam azon fajtájával, amit a lehető legjobb államnak kell gondolnunk; és csak ezek után kezdhetjük el meghatározni azokat az utakat és eszközöket, amelyek a legjobban szolgálhatnak egy ilyen állam megvalósítására vagy a lassú megközelítésére.²

² A racionális cselekvés ilyen elemzése megtalálható Oakeshott racionalista cselekvés-leírásában is.

Nos, pontosan ez az a nézet, amelyet hajlamos leszek utópikus gondolkodásnak nevezni. Ez az a nézet, amely szerint bármilyen racionális vagy önzetlen politikai cselekvést meg kell előznie a végső céljaink meghatározásának, nem pusztán a közelebbi vagy részleges célok meghatározásának, amelyek csak lépések a végső célunk felé, és amelyeket éppen ezért inkább eszközöknek és nem céloknak kell tekintelnünk. E nézet szerint a racionális politikai cselekvésnek ezért az eszményi állam többé-kevésbé világos és részletes leírásán vagy modelljén, valamint a helyes – a végső cél felé vezető – irányba vezető út tervén vagy modelljén kell alapulnia.

Ezt a nézetet, amelyet utópikus gondolkodásnak nevezek, vonzó, valójában túlságosan is vonzó elméletnek tartom: ezért veszélyesnek és ártalmasnak is vélem. Úgy vélem, önromboló, és erőszakhoz vezet.

Az, hogy önromboló, ahhoz a tényhez kapcsolódik, hogy lehetetlen tudományosan meghatározni célokat. Nem tudunk tudományosan választani két cél között. Némi-lyek például szeretik és tisztelik az erőszakot. Számukra az erőszak nélküli élet üres és értelmetlen lenne. Megint mások, mint jómagam, gyűlölik az erőszakot. Ez a célokra vonatkozó vita. Ezt nem lehet a tudomány révén eldönteni. Ez nem azt jelenti, hogy az erőszak elleni érvelésre törekedni szükségképpen időpazarlás. Csak azt jelenti, hogy talán nem lehetséges érvelni az erőszak csodálójával szemben. Az érvelést egy golyóval válaszolja meg, ha nem ellenőrzi egy vele szemben álló erőszak fenyegetése. Ha hajlandó odafigyelni az érveidre, anélkül, hogy lelőne, akkor legalább már meg van fertőzve racionalizmussal, és talán le is győzheted. Ezért az érvelés nem időpocsékolás – ameddig az emberek odafigyelnek. De érveléssel nem lehet rávenni az embereket arra, hogy odafigyeljenek az érvelésre; érveléssel nem lehet megváltoztatni azokat, akik gyanakszanak minden érveléssel szemben, és akik a racionális döntéssel szemben előnyben részesítik az erőszakosakat. Ezért nem lehet bebizonyítani nekik, hogy tévednek. De ez csak egy partikuláris eset. Általánosítható. Semmilyen, a célokra vonatkozó döntés nem alapozható meg tisztán racionális vagy tudományos eszközökkel.

E gondolatokat az utópikus gondolkodás problémájára alkalmazva, először is világosan kell látnunk, hogy az utópikus modell megalkotását nem lehet megoldani csak a tudomány felhasználásával. Legalább a céljainak már az előtt adottnak kell lenniük, hogy a társadalomtudós elkezdheti felvázolni a maga modelljét. Mellesleg ugyanezt a problémát találjuk a természettudományokban is. Semmilyen mennyiségű fizika sem fogja megmondani a mérnöknek, helyes-e, hogy ekét vagy repülőt vagy atombombát alkosson. A céloknak adottnak kell lennie a számára; és csak annyit tesz, hogy megalkotja azokat az eszközöket, amelyekkel ezeket a célokat meg lehet valósítani.

De azt állítani, hogy nem vagyunk képesek tudományosan vagy racionális módszerrel meghatározni a politikai célokat, ugyanaz, mint azt állítani, hogy az eszményi államra vonatkozó vélemények terén mutatkozó különbségeket nem lehet elsimítani az érvelés módszerével. E különbségek vallási jellegű különbségek. Azonban nem lehetséges tolerancia az ilyen eltérő utópikus vallások között. Az utópi-

kus célokat azért fogalmazzák meg, hogy alapul szolgáljanak a racionális politikai cselekvés számára, és ezek a cselekvések, úgy tetszik, csak akkor lehetségesek, ha a célt határozottan kitűzték. Ezért az egyetlen lehetőség az utópikus gondolkodó számára az utópikus versenytársak – azaz azok, akik nem osztják az utópikus céljait, vagy más szavakkal: akik nem vallják utópikus vallását – legyőzése vagy szétzúzása.

De ennél többet kell tennie. Állhatatosnak kell lennie az összes eretnek konkurens nézet felszámolásában és eltiprásában. Ezért az utópikus célhoz vezető út igen hosszú. Így a politikai cselekvésének racionalitása azt kívánja meg, hogy biztos legyen a céljai állandó voltában a messzi jövőben; és ez csak úgy lehetséges, ha nem pusztán összeűzza a konkurens utópikus vallásokat, de amennyire lehetséges, teljességgel ki is irtja az emlékezetből.

Az erőszakos módszerek felhasználása a konkurens célok elnyomására sokkal égetőbbé válik, ha tekintetbe vesszük, hogy az utópikus alkotás korszakára a társadalmi változás alkalmas. Ilyen időkben az eszmények is könnyen változnak. Így ami talán sokak számára kívánatosnak tűnt egykor, amikor az utópikus modellt eldöntötték, esetleg kevésbé kívánatosnak tűnik majd később. Ha ez így van, akkor az egész megközelítés könnyen kudarcot vallhat. Ugyanis ha megváltoztatjuk a végső politikai céljainkat miközben feléjük törekszünk, akkor hamarosan felfedezhetjük, hogy körben mozgunk. Az az egész módszer, melynek során először megalapozzuk a végső politikai célunkat és azután készek vagyunk feléje törekedni, bizonyára hiábavaló, ha a cél megváltozhat az elérése folyamán. Könnyen kiderülhet, hogy az eddig megtett lépések valójában az új céllal ellenkező irányba vittek. És ha azután az új célunkkal összhangban megváltoztatjuk az irányt, akkor ugyanennek a veszélynek tesszük ki magunkat. Minden áldozat ellenére, amelyet meghoztunk annak érdekében, hogy biztosak legyünk afelől, racionálisan cselekszünk, sehová sem érkezünk meg – noha nem pontosan ez az a *Sehol*, amit az *Utópia* szó jelent.

Még egyszer: úgy tűnik, céljaink ilyen megváltozása elkerülésének egyetlen útja az erőszak, amely tartalmazza a propagandát, a bírálat elfojtását és mindenféle ellenállás felszámolását.

Ezzel együtt jár az utópikus modellt megtervező és megvalósító utópia-tervezők, az utópia-mérnökök bölcsességének és előrelátásának felmagasztalása. Az utópia-mérnököknek ily módon mindentudókká és teljhatalmúakká kell válniuk. Senki mást ne tekintsenek isteneknek, csak őket.³

Az utópikus racionalizmus önmegsemmisítő racionalizmus. Bármennyire is jó szándékúak a céljai, nem tesz boldoggá; csupán a zsarnoki kormányzat alatti kényszerű élet megszokott nyomorúsága.

Fontos teljesen megérteni e bírálatot. Nem a politikai eszményeket mint olyanokat bírálok, azt sem állítom, hogy a politikai eszményeket sohasem lehet meg-

³ Az Exodus 20,2 parafrázisa – a *Ford*.

valósítani. Ez hamis bírálata lenne. Sok mindent megvalósítottak, amit egykor dogmatikusan megvalósíthatatlannak nyilvánítottak, például a polgári békét biztosító, működőképes és nem zsarnoki intézményeket, azaz a bűn elnyomását az államon belül. Még egyszer: nem látom okát, miért kellene egy nemzetközi bíróságnak és nemzetközi rendőrségnek kevésbé sikeresnek lennie a nemzetközi bűn – a nemzeti agresszió és a kisebbségekkel vagy esetleg a többséggel szembeni mostoha bánásmód – elnyomásában. Nem ellenzem az ilyen eszmények megvalósítását.

De akkor hol található a különbség a jó szándékú utópikus tervek – amelyeket azért ellenzem, mert erőszakhoz vezetnek – és a fontos és mélyreható politikai reformok – amelyeket szívesen javaslok – között?

Ha egy egyszerű szabályt vagy receptet kellene adnom az általam megengedhetőnek vélt társadalmi reformtervek és a megengedhetetlen utópikus modellek megkülönböztetésére, akkor a következőket mondanám:

Tégy inkább a kézzelfogható rossz felszámolása, mintsem egy elvont jó megvalósítása érdekében. Ne törekedj boldogságot létrehozni politikai eszközökkel. Inkább törekedj a kézzelfogható nyomorúságok felszámolására. Vagy még gyakorlatiasabban fogalmazva: küzdj a szegénység felszámolásáért közvetlen eszközökkel – például annak biztosításával, hogy mindenki megkapja a jövedelemminimumot. Vagy küzdj a járványok és betegségek ellen kórházak és orvosi iskolák építésével. Harcolj az írástudatlanság ellen, ahogyan küzdesz a bűnözés ellen. De mindezeket közvetlen eszközökkel végezd. Válaszd ki azt, amit a társadalmad legégetőbb bajának vélsz, és próbáld meg türelmesen meggyőzni az embereket arról, hogy meg tudunk szabadulni tőle.

De sohase próbáld közvetve elérni e célokat azzal, hogy eltervezed egy tökéletesen jó társadalom távoli eszményét, amiért cselekszel. Akármennyire mélyen érzed is ezt a lelkesítő víziót, ne hidd, hogy köteles vagy a megvalósítása érdekében cselekedni, vagy hogy a te feladatod mások szemét felnyitni e vízió gyönyörűségeire. Ne engedd meg, hogy az álmod egy gyönyörű világról eltérítsen az itt és most szenvedő emberek igényeitől. Az embertársaink igénylik a segítséget; egy nemzedéket sem szabad feláldozni a jövő nemzedékért, egy megvalósíthatatlan boldogság eszményért. Röviden, azt állítom, hogy az emberi nyomorúság a racionális politika alapvető problémája, és a boldogság nem ilyen probléma. A boldogság elérését magán-erőfeszítéseinkre kell hagyni.

Az tény, és nem is túl szokatlan, hogy nem túl nehéz egyetértésre jutni vita révén társadalmunk legtűrhetlenebb bajainak és a legégetőbb társadalmi reformoknak a kérdésében. Egy ilyen megegyezés sokkal könnyebben elérhető, mint a társadalmi élet bizonyos eszményével kapcsolatos megegyezés. Ugyanis a bajok velünk vannak itt és most. Megtapasztalhatóak, és mindennap sokan meg is tapasztalják. Sokakat nyomorított és nyomorít meg a szegénység, munkanélküliség, nemzeti elnyomás, háború és betegség. Mindazok, akiket nem érintenek ezek a nyomorúságok, mindennap találkoznak másokkal, akik el tudják mondani nekik,

milyenek ezek a bajok. Ez teszi a bajokat kézzelfoghatóvá. Ez az, amiért el tudunk jutni valahová, amikor róluk vitázunk, amiért itt hasznunk lehet az ésszerű beállítottságból. Ez esetben tudunk tanulni abból, hogy figyelünk a kézzelfogható igényekre, hogy megpróbáljuk türelmesen felmérni őket olyan elfogulatlanul, amennyire csak lehet, és abból, hogy megfontoljuk kielégítésük ama útjait és eszközeit, amelyek nem csinálnak még nagyobb bajokat.

Az eszményi jóval más a helyzet. Ezt csak az álmainkból ismerjük, s költőink és prófétáink álmaiból. Ezeket nem lehet megvitatni, csak hirdetni a háztetőkről. Ezek nem az elfogulatlan bíró racionális beállítottságát igénylik, hanem a szenvedélyes hitszónok érzelmi beállítottságát.

Az utópista beállítottság ezért szemben áll az ésszerű beállítottsággal. Az utópikus gondolkodás, noha talán gyakran racionalista mezben jelenik meg, nem lehet más, csak ál-racionalizmus.

Akkor hát mi a baj a nyilvánvalóan racionalista érveléssel, amelyet körvonalaztam az utópista leírása során? Úgy vélem, az teljesen igaz, hogy egy cselekvés racionalitását csak bizonyos célokkal összefüggésben lehet megítélni. De ez nem azt jelenti, hogy egy politikai cselekvés racionalitását csak egy *történelmi* céllal összefüggésben lehet megítélni. És a racionalista cselekvés bizonyosan nem azt jelenti, hogy minden társadalmi és politikai helyzetet csakis valamilyen előzetesen megismert történelmi eszmény nézőpontjából, a történelmi fejlődés állítólagos végpontjának nézőpontjából kell végiggondolni. Éppen ellenkezőleg, ha a céljaink között bármire is az emberi boldogság és nyomorúság alapján gondoltunk, akkor kötelesek vagyunk cselekvéseinket nemcsak a távoli jövő emberének boldogságához és nyomorúságához történő esetleges hozzájárulása szempontjából megítélni, hanem a legközvetlenebb hatásai alapján is. Nem szabad azt állítanunk, hogy egy bizonyos társadalmi helyzet csupán eszköz valamely cél elérésére azért, mert ez pusztán átmeneti történelmi helyzet. Ugyanis semmi kétség: minden helyzet átmeneti. Ehhez hasonlóan nem szabad azt állítanunk, hogy az egyik nemzedék nyomorúságát tekinthetjük valamely későbbi nemzedék vagy nemzedékek tartós boldogsága biztosítása pusztán eszközének; és ezt az érvelést sem az ígért boldogság hatalmas mértéke, sem az azt élvező nemzedékek nagy száma nem javítja. Minden nemzedék múlandó. Mindegyiknek egyaránt joga, hogy figyelembe vegyék, de a közvetlen kötelességeink kétségtelenül a jelen és a következő nemzedékre vonatkoznak. Emellett sohasem szabad megkísérelnünk valaki nyomorúságát összevetni valaki más boldogságával.

Ezzel az utópikus gondolkodás látszólag racionális érvelése semmivé foszlik. Az utópistákra ható jövő iránti lelkesedésnek semmi köze sincs a racionális előrelátáshoz. Ennek fényében az utópikus gondolkodásból fakadó erőszak nagyon hasonlatosnak tűnik az evolucionista metafizika, a hisztérikus történelemfilozófia ámokfutásához — amely készséggel áldozza fel a jelent a nagyszerű jövő érdekében, és nincs tudatában annak a ténynek, hogy ez az alapelve minden egyes korszak feláldozásához vezetne az azt követő korszak kedvéért, és hasonlóképpen azt a

triviális igazságot sem ismeri, hogy az ember végső jövője, akármi legyen is a sorsa, aligha lehet ragyogóbb, mint a teljes megsemmisülés.

Az utópikus gondolkodás csábereje, azt hiszem, abból fakad, hogy képtelenek vagyunk felismerni: nem tudunk mennyországot teremteni a földön. Amit ehelyett meg tudunk tenni, azt vallom, az, hogy az életet kevésbé borzalmassá tesszük és kevésbé igazságtalanná minden egyes nemzedékben. Ily módon jó alkut lehet kötni. Sok mindent elértek már az elmúlt száz év során. Még többet el lehet érni a mi nemzedékünk idejében. Sok nyomasztó problémánk van, amelyeket legalább részlegesen meg lehet oldani, mint a gyengék, betegek, az elnyomástól és igazságtalanságtól szenvedők támogatása; a munkanélküliség felszámolása; az esélyegyenlőség; az olyan nemzetközi bűnözés megelőzése, mint a zsarolás és az istenként viselkedő emberek, teljhatalmú és mindent tudó vezetők okozta háborúk. Mindezt csak akkor érhetjük el, ha nem álmodozunk többet távoli eszményekről és nem küzdünk többé az új világra és új emberre vonatkozó utópikus modelljeinkért. Mindazoknak közölünk, akik úgy hisznek az emberben, amilyen, és akik ezért nem adták fel a reményt, hogy legyőzik az erőszakot és ésszerűtlenséget, ehelyett azt kell követelniük, hogy minden embernek legyen meg a joga a saját élete alakítására, amennyire ez összeegyeztethető mindenki más ugyanilyen jogával.

Most láthatjuk, hogy az igazi és a hamis racionalizmus problémája egy nagyobb probléma része. Végül is ez a létezésünk és korlátjai iránti épelméjű beállítottság problémája – az a probléma, amelyről oly sokat írnak mostanában az úgy nevezett „egzisztencialisták”. Úgy vélem, van egy neurotikus, sőt hisztérikus mozzanat az én és a világ közti feszültség ilyen túlzott hangsúlyozásában. Semmi kétségem sincs afelől, hogy ez a hisztéria valamiképpen ugyanolyan, mint az utópikus romanticizmusé vagy a hőskultusz etikájáé, amely etika az életet csak az „uralkodás-vagy-behódolás” alapján képes felfogni. Semmi kétségem sincs afelől, hogy ez a hisztéria az utópia erős vonzerejének forrása. Az, hogy a problémánk egy nagyobb probléma része, látszik abból a tényből, hogy az igaz és hamis racionalizmus közti töréshez nyilvánvalóan hasonlót találhatunk még a racionalizmustól oly távol álló területeken is, mint a vallás. A keresztény gondolkodók az ember és Isten közti viszonyt legalább kétféleképpen értelmezik. A józan a következőképpen fogalmazható meg: „Sose feledd, hogy az emberek nem istenek, de bennük van az isteni szikra.” A másik eltúlozza az Isten és ember közötti feszültséget. Eltúlozza az ember elesettségét, valamint azt a magasságot, amire vágyik. Bevezeti az „uralkodás-vagy-hódolás” etikáját az ember és Isten viszonyába. Nem tudom, vajon e beállítottság gyökerénél mindig ott van-e az istenszerűség és mindentudás tudatos vagy tudattalan vágya. De azt hiszem, senki sem tagadhatja, hogy e feszültség hangsúlyozása csakis a hatalom iránti túlzó beállítottságból eredhet.

Ennek az alapvetően éretlen beállítottságnak a hatalom – nem csupán az emberek, hanem a természetes környezetünk, sőt a világ egésze feletti – problémája a rögeszméje. Amit analóg módon „hamis vallásnak” neveznék, azt nemcsak Isten emberek feletti hatalma ejti rabul, hanem világteremtő hatalma is; hasonlókép-

pen: a hamis racionalizmust a hatalmas gépek és az utópikus társadalmi világ alkotásának az eszménye lelkesíti. Bacon „a tudás hatalom” és Platón „a bölcsék uralma” e beállítottság – amely lényegében a hatalmat valaki kiválóbb intellektuális képességei alapján igényli – különböző kifejeződései. Az igazi racionalista ezzel szemben mindig tudatában lesz annak az egyszerű ténynek, hogy bármilyen esze van is, azt a többiekkel fenntartott intellektuális kapcsolatának köszönheti. Ezért hajlamos lesz az embereket alapvetően egyenlőnek, és az emberi ésszt az őket egyetítő köteléknek tartani. Számára az ész a hatalom és erőszak eszközének pontosan az ellenkezője: a megfékezésük eszköze.

(© Karl R. POPPER: *Utopia and Violence*, Hibbert Journal 1948/16., 109–116)

Molnár Attila Károly fordítása

A Hermann Ottó utcai Klinger-villa